

JOŽE HORVAT

Molk in pogovor

Interj-city na münchenski postaji, vlak, ki ob 7.45 odpelje proti Kölnu, je lep in svež kot igrača, in ko stopiš do njega, se v velikih okenskih šipah zagledaš kakor v zrcalu: malo pomečkan in zaspan od dolge noči, ki je potovala s tabo do semle z Balkana. Hm, to je zdaj drug vlak, si misliš, ko iščeš številko vagona, zapisano na vozni karti – drug po videzu, pa tudi po tistem, kar je za njim. Kajti ko najdeš številko in vstopiš, si hitro še enkrat rečeš: zares drug, saj v njem ni zadaha ne sparin, ki hlapijo iz utrujenih južnih kompozicij; in vagon je prostoren in brez pregrad, sedeži so razporejeni v dve neenaki vrsti – v eno na eni, v tri na drugi strani ob oknih. In povrh se zgodi še prava sreča: rezervacija tvojega sedeža je nad enojno vrsto in do 14. ure boš sedel ob oknu sam, brez soseda, ki bi govoril s tabo ali zahteval kakršno koli pozornost. Ves čas boš lahko bral časopis ali knjigo in gledal skozi okno. Ni večjega udobja!

Potniki, ki so vstopili, brez besed mečejo potovalke in aktovke na prtljažnike nad sedeži, si slačijo plašče in jih obešajo na kavlje pod policami, se potem tiho usedajo in kmalu že listajo po jutranjikih. Mirno je in drugače, kot si vajen; tam, pod Alpami, z naraščanjem števila vstopivših narašča živžav, kot da ljudje vznemirjeni pričakujejo odhod: glasno govorijo drug z drugim in drug čez drugega, četudi se med sabo ne poznajo; si s tem dajejo pogum za popotovanje, ki jih čaka? Tu o tem ni sledu; malo pred odhodom vlaka strmi vsak v svoj papir, če pa že tu in tam slišiš besedo, je izgovorjena komaj slišno.

Vtem se vozovi premaknejo, a tako, da tega niti ne zaznaš – brez trzljaja, brez sunka –, in tega se zaveš, ko se reč že pelje, kar sklepaš po stvareh in stavbah zunaj, ki nenadoma drsijo mimo okna, na rahlo in na lahko kakor v snu, iz katerega kot da se kompozicija čez nekaj sekund požene v dir, kot da bi vzplavala, in se hitro znajde sredi razprostrte, prazne pokrajine; med polno hitrostjo je komaj čutiti pozibavanje, kdaj pa kdaj topot koles. Hitimo in zdi se, da so tiri mehko naoljeni in hvaležni brzini, s katero se pomikamo mimo dreves, njiv, naselij, lokalnih postaj – tik ob oknu grozeče naglo, bolj daleč komaj opazno, proti obzorju že tisti konvencionalni, a vedno znova vznemirljivi mirakel: tam daleč svet čudežno miruje, kot da ga naše gibanje ne dosega in se ga ne tiče.

Neupravičeno hvalim nemško železnico? Ni to za domačine »presimpel«? – Nemara, ampak ves ta kontekst, bolje, preplet tišine v vagonu, drvečega gibanja, ki nas nosi naprej, pokrajina, ki v različnih, a brezhibnih hitrostih

ostaja za nami, pomirja; nemoteno gledam skozi široko okno, in brez skrbi sem, da do koga ne bi bil zadosti pozoren. Tapecirani sedež z naslonjalom kot da me drži v svoji gostoljubni dlani, in če se tu in tam komaj zaznavno zatrese, to ni zaradi težav, ki bi jih imela kolesa s tiri, ampak zato, da bi mi sem gor sporočila kak dovtip.

Ko se ozrem po sosedah, me začudi; to ni vagon, ki vozi potnike, kot sem jih vajen; ne samo, da je še zmerom vse tiho – vsakdo še vedno kaj bere, bodisi časopise ali knjige, in se poglablja v akte ali ekrane na prenosnih računalnikih. Ne, to ni vagon, ki bodisi jezdi na avanturi ali se ji bliža, marveč študijska soba, ja, potujoči atelje, v katerem vsakdo opravlja svoj posel. Seveda sem med vožnjo tudi tam spodaj kdaj kaj bral, a kaj nezahtevnega, pri čemer sem z enim očesom, če le ni bila noč, prežal po kupeju ali pokrajini zunaj. To tu je drugače; moj sosed na levi intenzivno podčrtuje tekst na aktih, tisti pred mano si je na mizico postavil računalnik in na ekran se mu mečejo besedila v celih vrstah, oni še bolj spredaj ekscerpira iz knjige. Podobno drugi: zaglobljeni v delo, ki ne prenese konverzacije. Ja, zato je ves vagon svetel, čist, zračen, študijsko tih; kdaj pa kdaj se pojavi le natak in ponudi vročo kavo. Pravzaprav je tu človek že na svojem delovnem mestu; njegov urad mu je pred hišnim pragom nastavljal svoja vrata ter ga kot po orjaškem požiralniku v polnem udobju pošilja naprej, v podjetje ali inštitut, trgovino ali šolo.

Ob tem me malce zdrzne. Saj tudi sam ne potujem turistično. Jutri, pojutrišnjem, popojutrišnjem naj bi imel intervjuje s Hansom Benderjem, Petrom Härtlingom in Gabrielo Wohmann – po vrsti – v Kölnu, Möhringen-Walldorfu pri Frankfurtu in Darmstadtu. Resda sem prebral od vsakega knjigo ali dve in preletel nekaj informacij o njih – toda ali bo to za dialog zadoščalo? Za dialog v časopisne namene? Priznam, pred vsakim pogovorom me je od nekdaj obhajala bojazen: Bo uspel? No, pogovor v »časopisne namene« je ta bojazen spremljala toliko manj, kolikor bolj sem se oskrbel z vednostjo o tistem, o čemer naj bi se pogovarjal, toda vse skupaj je bilo vendarle grozno.

Vlak še vedno drsi z isto lahkoto in tudi sam si medtem položim na mizico nekaj gradiva, ki bi mi lahko koristilo pri intervjujih. A ne morem si kaj, da ne bi včasih dvignil oči od papirja in pogledal ven. Še vedno je tako kot prej: podeželje, skrbno negovana naselja, hiše z belimi, sivimi, svetlimi pročelji in alpsko špičastimi strehami, strogo vzdrževani vrtovi, ceste, na katerih od daleč razločno vidiš prometne znake in oznake. Kmalu se je približalo prvo veliko mesto: Stuttgart – dolge verige hiš, vse do zadnje prebeljene in vpete v geometrijo linij; tovarniški, trgovski objekti, novi in sveži, da bi jih prej imel za lekarno kot avtomobilski servis ali mesnico; pred njimi parkirišča z natančno parkiranimi avti; ko se peljemo na postajo, zunanji hrup počasi vdira v vagon, v katerem mnogi nenadoma vstanejo, pospravijo reči in sežejo po prtljagi ter se pripravijo za izstop. Ko drogovi električnih vodov in zgradbe onstran tirov obstanejo, ti pride v zavest, da se je vlak ustavil. In na novo vstopivši se skoraj brez besed razmestijo po sedežih, ki so jih spraznili Münchenčani.

V pomanjšani, ne pa zares drugačni podobi se nato slike ponavljajo vzdolž proge do Heidelberga, Mainza, Koblenza, Bonna. V tišini hitečega ateljeja poteka delovni proces, zunaj pa se polagoma spreminja le pokrajina in – poševno zgoraj konfiguracija oblakov, iz katerih se od Heidelberga dalje spušča droben, prej jesenski kot pomladni dež in nevsiljivo pada vse do Kölna. Ko se je onstran Stuttgarta poleglo švabsko gričevje, se je inter-city zapodil po ravnici, ki je bila vsa preorana, njive pa pregrnjene z nežnim zelenjem žit, više proti severu, kjer se je svet razvalovil in se je začejalo Porenje, pa je bilo na obeh straneh proge čedalje več vinogradov: med drvenjem vlaka so se precizno zložene vrste trsja razlistavale, kot da bi naglo obračal liste v knjigi. Potem se je blizu k progi nepričakovano pristavil široki, kalni Ren, po katerem so v obe smeri plule dolge tovarne ladje, hribi na obeh straneh struge pa bili posejani z gradovi. Kmalu zatem je vlak zavozil v predmestje Kölna in brezhibno pristajal v središču. Potniki so pospravili pribor z mizic in se otovorili s prtljago, mestni hrup je vdiral v vagon, dokler nas, potem ko smo se ustavili in so se vrata avtomatsko odprla, ni zajel silovit pletež trušča vlakov in mestnega prometa. Po izhodu iz velikanske postajne konstrukcije je sicer malce potihnil, a bil vztrajno oglušujoč. In padal je droban, gost dež. Za vsakim vogalom se je odpiral nov kalejdoskop velemesta, in čute je zajemala dražljiva senzacija migetavih oblik, barv in tonov.

Po dobri uri, potem ko sem se namestil v hotelu Altea, sem potrkal na vrata Hansa Benderja. Bender stanuje v bloku, ne v mestnem središču, a nedaleč od njega. Sprejme me na vratih, povabi naprej, in ko mu skušam pojasniti, kako je z mojim prihodom, prijazno odvrne, da so mu iz *Inter Nationes* (ustanove, pri kateri so mi priporočili in organizirali že omenjene sogovornike), že sporočili, kdaj in s kakšnim namenom prihajam. Preseneti me njegov mladostni videz, ki je svež in čvrst, čeprav se je Bender rodil pred 72 leti. Od nekod zaslišim glas ptiča, ki ga potlej zagledam v kletki v dnevni sobi. Bender me popelje k mizi nasproti širokega okna, pravzaprav ne okna, ampak podolžne steklene stene, ki gleda v odprt prostor notranjega dvorišča, koder je dež ponehal in se je nebo jasnilo, nekaj pozneje pa je posijalo sonce in je bila soba svetla in prijazna. Za hip obsedim sproščeno, kot nekdo, ki pride na cilj in pusti, da se svet dogaja po svoje. Soba: v kotu na mizici pisalni stroj, v drugem kotu TV-sprejemnik, sobno rastlinje ob veliki šipi, knjige na polici nasproti širokega okna, rumeni ptič, ki neutrudno in vrešče skače po kletki ... Bender je šel pristavit kavo, jo potem prinesel v veliki lončeni posodi, razpostavil skodelici in sladkornico, in še preden sva jo srknila, je rekel, da v Ljubljani še ni bil, v Beogradu pa že, ampak imen pisateljev se »natančno ne spomni«. Mahoma mi je všeč, da govori, ne da bi ga po čem vprašal, ja, pripoveduje, kot da bi vedel, kaj me zanima: spomni pa se, da je nekoč v svoji reviji Akzente tiskal »jugoslovanske pesnike«. Med letoma 1940 in 1945 je bil vojak v nemški pehoti, nato je bil štiri leta v ruskem ujetništvu, a rusko ne zna, saj se »ruščine ni mogel učiti, kajti ujetniki se niso smeli družiti z domačini«. In doda, da mu je že tedaj bilo jasno, »da komunistični sistem ne bo uspel, saj so oblastniki govorili eno, počeli pa drugo, kar so dobro videli in vedeli tudi domačini ...«

Moje prvo vprašanje se je tikalo Nemčije.

»Nemčija je zdaj ena država,« je odvrnil, »toda nezaupanje med vzhodnimi in zahodnimi pisatelji je veliko, ne najdejo skupnega jezika, čeprav se družijo. Je pa literatura nekdanje NDR mrtva, zdaj je nihče ne bere. Pozneje vam lahko pokažem največji mestni antikvariat, v katerem boste videli kupe knjig Christe Wolf, Hermannia Kanta, Stephana Hermlina in drugih. Te knjige nikogar več ne zanimajo, ne tu ne tam ... Mnogi ljudje jih tudi vračajo avtorjem.«

Tedaj me je prešinilo, da mi pravzaprav govori o strašnih rečeh, čeprav sem se spomnil, da sem o tem nekaj že slišal – a to zdaj je bilo tako rekoč »iz prve roke«, avtentično. V udobnem sedenju jim najprej nisem pripisoval teže, ki so jo imele, potem pa so me čedalje bolj zaposlovale, vznemirjale, ja, kar nevrotično nadlegovale. Da bi jih odgnal, sem se domislil nekaj vprašanj o Benderjevi literaturi in se malo kasneje še spomnil Heinricha Bölla, pred leti umrlega najznamenitejšega meščana Kölna. V zvezi z njim se je Bender nasmehnil: »Heinricha Bölla sem dobro poznal in ga marsikdaj tudi obvaroval ... Kajti številni obiskovalci, ki so sedeli tu pri meni, so me nazadnje previdno vprašali: Bi lahko posredovali, da bi obiskal Heinricha Bölla? Marsikdaj sem ga pred

kom zaščitil, velikokrat pa sem mu telefoniral in predlagal obisk – nikoli ni rekel, da je zaseden in obiskovalca ne bi mogel sprejeti. A v nekem smislu je škoda, da je leta 1972 dobil Nobelovo nagrado, saj se je odtlej moral použivati v dejanjih, ki niso bila literarna, a jih je neogibno prinesla slava. Za nas je bil dobra vest. Povsod se je angažiral. Kolikor vem, zdaj pripravljajo kritično izdajo njegovih del ...»

Hans Bender je pripovedoval stvarno in po resnici in je zato bil sproščen in vljuden. Počasi sva pila kavo, ki je, vsaj zame, delovala kot mašilo, pripomoček, da sem iz notranje napetosti in tišine lažje priplezal do novih besed ... Ko je govoril o svojem delu, je dejal, da zdaj piše novele, in rad bi, je rekel, da bi mu prihodnje leto izšla knjiga. »Sem pisec, ki piše iz spomina,« je dejal, »na podlagi tega, kar se mi je zgodilo. Zdaj pa sem se namenil pisati zgodbe, ki se dogajajo v sedanosti. To pa je težje ... Tudi moje pesmi so nastajale na podlagi spomina. Dve tanki zbirki sem izdal čisto na začetku, a ko sem leta 1954 začel izdajati Akzente, sem se zelo veliko ukvarjal s teorijo lirike, kar je povzročilo, da nisem mogel več naivno pesniti ...«

Ko sem izčrpal zalogo vprašanj in sva se začela odpravljati v antikvariat, ki mi ga je prej omenil, pa se mi je zgodilo nekaj absurdnega. Že med pripravami na pot po Nemčiji sem bil sklenil, da bom svoje sogovornike obdaroval – s knjigami ali buteljčkami vina. Benderju sem, ne da bi docela jasno vedel, čemu, sklenil dati nemški prevod Jančarjeve knjige *Severni sij*. Zdaj sem skoraj že segel po njej v torbico, potem pa me je hipoma zajela misel o tistem vračanju knjig – in kakor hitro me je zajela, se mi je tudi že zdelo, da je to vračanje nekaj izredno žaljivega, čeprav sem vedel, da so jih spisali režimski pisci in s tem državi pomagali vzdrževati teror. A v sebi sem začutil nenavadno solidarnost do nesrečnih avtorjev, in kot da mi je na dosego roke moja lastna, ne Jančarjeva knjiga, sem jo sklenil pustiti v torbi: naj raje ostane tam, na varnem, čeprav je povrh vsega bila napisana iz povsem drugačnega političnega nazora kot tiste, ki jih ljudje »vračajo avtorjem«! Ne, knjige mu nisem izročil, in ves čas, ko sva potem res hodila po mestu do antikvariata in si ga ogledovala, tega nisem obžaloval. Še zlasti ne, ko mi je govoril:

»Glejte, to so te knjige,« je rekel, kakor hitro sva vstopila. Na široki mizi sredi knjigarne so se grmadili romani Kanta, Wolfove, Strittmaterja, Hermlina in ne vem še koga – knjige še pred dvema letoma velikih imen literature NDR. »Tega nihče več ne kupuje in ne bere,« je poudarjal Bender. Vzel sem v roko nekaj primerkov, kot da ne bi verjel, kar je govoril, in ko je dodal, da so vsa ta dela »bila napisana zaman«, se mi je zdelo, da nima smisla niti, da jih držim v roki, in postavil sem jih na stolpce, s katerih sem jih vzel. Verjel sem, kar je govoril, a veriga smisla, segajoča od njegovih besed do moje prizadetosti, se mi ni hotela prepričljivo skleniti. A nisem vedel, kje je bila praznina. In Jančarja sem držal absurdno spravljenega pri sebi ...

Razšla sva se v gneči pred antikvariatom. Šel sem proti Alteji; vreme se je že povsem zjasnilo, bil je sončen, vetroven zgodnji popoldan, na pločnikih in

conah za pešce je bila gneča, vrata veleblagovnic v Hohe Strasse so bila na stežaj odprta, blago se je tiščalo na pultih in nezadržno vabilo. Med hojo mi je iznenada nad stavbe priplaval visoki zvonik katedrale, potem pa se mi je cerkev postavila s pročeljem pred oči vsa, od vrha do tal. Med bližnjimi stavbami je bila videti tujek, ki je omamno používal prostor pod nebesom; lahko bi obstal in strmel vanjo kot v čudež.

*

Ko naslednje jutro ob sedmih vnovič stojim pod orjaško, polprozorno streho kölnske železniške postaje in čakam na brzec za Darmstadt, nehote primerjam profani prostor postaje s katedralo, ki sem jo videl včeraj in je od nje oddaljena morda le 100 metrov. Dva objekta, pa tudi dva časa; morda v nobenem mestu ni tako blizu skupaj dveh tako različnih tipov stavb. In kaj bi katedrali sploh moglo biti bolj nasprotnega od kolodvorskega poslopja, ali narobe, kaj postaji bolj tujega kot gotska katedrala? Ampak ne mudi se mi za odgovor, ne, celo zoprno bi mi bilo, če bi ga moral iskati. Niti si ne morem dopovedati, kakšna je katedrala, v kateri sem bil včeraj proti večeru. A ko mislim nanjo, se počasi zavedam, kakšen je ta silaški, razsežni kolodvor, ki ves kar naprej vibrira, saj se po njegovih tirih nenehoma premikajo kolesa težkih vozov.

Jutro je. Vlaki odhajajo in prihajajo, iz njih se vsipajo potniki in pokrivajo perone, toda čez minuto ali dve ni več nikogar. Ob sosednjih tirih se zbirajo tisti, ki odhajajo – in ko vlak odpelje, je za hip nekakšna tihota, čeprav glas po zvočniku kar naprej napoveduje čas odhodov in prihodov novih kompozicij. Potem se od nekod vnovič pojavijo množice, ki jih naglo požirajo tekoče stopnice, drseče v pritličje. Pod razprostrto streho letajo golobi, iz neznane smeri potegne veter ali se vzame prepih. Jutro je svetlo; ne polprozorna streha ne iz milijon kosov železa sestavljeni nosilci niso črni ali sajasti, ni umazan beton, na katerem stojim: nič tu ni zanemarjeno, a vendar ni snažno; ni zasmeteno, ne, nikjer nobene smeti, celo cigaretnih ogorkov ne, ampak čisto ni. Vse je zelo korektno – toda prijazno, kaj šele prisrčno – ni. Ni ta orjaški prostor mrzel in tuj že zato, ker ni zaprt, marveč odprt v dve smeri? To ni prostor, ki bi tu miroval in domoval, ampak hiti ven in naprej; nesramno gre mimo, človek pa, ki ga zazna, se za hip skrkne vase; zazna trajanje silne konstrukcije, ki se izzivalno, ja, brezbožno korači in pne prek visokih žic, po katerih drsajo vilice električnih lokomotiv. To je neskončno profani kraj – toda čutno neznansko razburljiv, spektakularen. Vsak kolodvor, kaj šele kolodvor velemest, je spektakularna senzacija.

Ko pripelje vlak za München, stopim v prazni kupé. Ni inter-city, vendar razkošen brzec, čeprav sem vzel vozovnico drugega razreda. Pred odhodom nenadoma prisede starejša gospa, kar me skoraj vznevolji; se bo treba pogovarjati? Ne da bi vedel, od kod in zakaj, me je hipoma obšel neznanski odpor do besed, zdelo se mi je, da me bo zbolelo grlo, če spregovorim. Obenem me je

navdala potreba po gledanju, zgolj gledanju, mirnem, neobveznem vodenju pogleda po stvareh, ki jih razgrinja predme vlak, vtem ko brzi v pokrajino.

K sreči ženska vsaj spočetka ne govori; izmenjava le stavek, iz katerega izvem, da potuje v Koblenz – in to je vse. Pravzaprav me je že včeraj pogovor z Benderjem stal velike muke; komaj sem oblikoval vprašanja o njegovem delu; ko pa je povedal tisto, kar mi je vseeno bilo presenetljivo, mi je presenečenje dušilo besede. Nekaj se mi je ustavilo v mislih, on pa je pripovedoval – sem se zdaj spomnil –, kot da gre za vsakdanjo reč: nepristno so opisovali svet, v katerem so živeli, ovajali ljudi represivnemu režimu, sodelovali s tajno policijo ... njihovo pisanje je bilo lažno ... Razumel sem njegovo kritiko, toda kljub temu mi je bilo srhljivo, nedojemljivo – da jih doma niti ne postavljajo na zadnjo polico, jih ne mečejo v smeti, ne vozijo v mlin, ne kurijo z njimi, temveč jih vračajo knjigarnam in piscem? Tako gosposko izražajo svoj protest, tako vzvišeno svoj prezir do njih! Kajpak nisem poznal vseh motivov za takšno početje, a bilo mi je nepopisno. Kajti kaj bi se pišočim, kar koli so že počeli, sploh lahko zgodilo hujšega? In tiste grmade v antikvariatu: groza, groza!

... Izmenjava z žensko le stavek, ko pa se premaknemo, že na veliko, dobrodejno molčiva in potem lahko opazujem naselja in pokrajino in Ren, ki se kmalu za Kölnom zelo približa železniškim tirom. Tovorne ladje, potonjene skoraj do roba v vodo; na oni strani brega nizki hribi, iz katerih štrlijo skale, med njimi skrbno negovane zaplate vinogradov, nekje iz mase hriba izstopajoči goli vrh, pod katerim ob bregu reke piše: Loreley; naj si tiho zrecitiram znamenito balado? Se spomnim še česa iz Heineja? Ne, raje se hranim z očmi, gledam bežečo vodo, otoke rečnega kamenja, ponekod polotoke z zelenicami, drugod h kopnemu privezane čolne: ali kako naj se reče vsemu, kar leti mimo in se mi zdi, da sem prvi človek, ki to vidi ...

Moral sem biti že daleč od Kölna, ko sem se spomnil, da sem včeraj zvečer, že v polmraku, šel k Renu. Na levem bregu se je vlažno svetlikala široka ploščad za sprehajalce. Nekaj ladij je druga za drugo plulo v smeri toka, nekaj jih je bilo privezanih za debele stebriče tik sprehajališča. Na največji je obratovala restavracija, a na mostiček, ki je z brega vodil do plovila, ni bilo nikogar, in voda pod njim se je živahno suvala naprej, kot da se valovi prerivajo in v tekmi prehitujejo eden drugega. Ren, arterija Germanije, grob nibelunškega zaklada, zibelka nemške mitologije! »Straža na Renu ...!« Hotel sem videti mitsko reko, njeno vodno lavo v živem minevanju; zmerom, kadar stojim ob reki, imam občutek, da gledam nekaj, kar mora biti utekočinjen čas, ki odhaja – in mi gre na jok. Obrnil sem oči stran, nato zmogel nekaj posmeha na račun svoje sentimentalnosti in se zagledal v temnosivi prostor, naširoma razprostrt nad reko in Köln. Nad njim so se nejasno prižigale prve luči, gorele pa tudi že na mostovih in ob bregovih ter v mešanici drhtljivega hruma in brezglasnega minevanja vode spočenjale podobo skrivnostnega zrcala, v katero se je vtiskal svet – svet banalnega večera in nebesnega nič.

Na tapeciranem sedežu brzca za Darmstadt sem se tudi spomnil, kako je Köln, čeprav tik veletoka, le malo drugačen od drugih velemest. Namreč: ne Ren, ne katedrala, ne muzeji, ne gledališča, ne galerije ali največje radijske hiše Nemčije niso glavna prometnica vsakdanjosti; množice, ki preplavljajo ulice, ne dajejo vtisa, da so bile ali so v stiku z njimi, kaj šele s skrivnostjo njihove preteklosti; če stopiš v katedralo, srečaš le skupinico turistov, da te zmrazi in začutiš strašno. osamljenost molčečega Boga. Ne, tu ni življenja; v brnenju tihote čutiš odsotnost tam, kjer je naj ne bi bilo; le ko si na ulici, vdre vate občutek, da je polnoč tu, kjer se v trušču gnetejo ljudje in gneča nima konca in se zato zdi, da je večno obnavljajoča se živost življenja. Potem podobno v veleblagovnicah: kupci med blestečimi stojnicami blaga, ki dobivajo lesk od neona in video slik in ga – lesk – same mečejo v zrak: neskončna množina reči, miku katerih se ni mogoče upreti. Ne more te sprostiti niti brutalna anekdota Heinerja Müllerja: v veleblagovnico stopi slepec s psom. Med blagom ga zgrabi za rep in ga začne vrteti okoli svoje glave. Začudena prodajalka vpraša: »Kaj pa počnete, gospod?« Slepec: »Ogledujem si veleblagovnico.«

Sta v tej groteski draž in groza, ki ju skriva življenje velemesta? Kot da bi v meni rasla omotica ... A pred oči mi je že prišel davišnji pripetljaj, ki sem mu bil priča med zajtrkom v Altei. Potem ko so gostje pozajtrkovali in odšli od mize, je pristopila mladenka v svetlomodri obleki in belem predpasniku, pobrala rabljeni pribor in se lotila nameščanja čistih krožničkov in skodelic, nožev ter vilic. To je počela vešče in hitro, a ni bila rutina, prej igra, s katero jih je polagala na svoja mesta: krožničke je postavljala enega nasproti drugemu v strogi liniji, ki jo je določala tako, da je za hipec sedla na stol, sklonila glavo do mizine ploskve in zamižala na eno oko, da ji je črta pogleda iz zenice lahko ravno zletela do točke, kjer naj bi stal krožniček na drugem koncu mize. Pri tem je bilo, kot da ji gre na smeh; a verjetno se ni ravnala po predpisu, ki je sicer zahteval red, najbrž pa ne, kako ga doseči. Se je tako hotela le upreti monotoniji opravila, ja, morda nesmiselnosti razporeditve in banalni začasnosti razmeščene posode? Bog ve ali je s tem našla zadoščenje, vsekakor pa so po minuti ali dveh pristopili novi jedci in v običajni motoriki jedenja in konverzacije se je na bogati mizi iz njenega reda kopicil nered, ki je najbrž dobro del ustom, a bil zoprn – vsaj tujim – očem.

Pred Darmstadtom se je sopotnica nenadoma razgovorila – o poglavjih iz svojega življenjepisa; potlej je obsodila samomore, ločevanje zakoncev, vsakršno nezmernost; rekla je, da je za žensko – tako kot je bilo v njenih časih – tudi zdaj najvažnejše, da dobi »einen netten Mann«. Pozneje je občudovala moj poklic, ki da omogoča veliko potovanje in srečanj z ljudmi. Ko sem izstopal, mi je želela »veliko sreče«.

Darmstadtski kolodvor je na prvi pogled malomesten in skromen; s peronov se po betonskih stopnicah vsi vzpenjamo na razsežno galerijo, od koder lahko pogledaš dol na tire in stoječe vlakovne kompozicije in se nato z nje podaš k

enemu samemu izhodu, k skromnim blagajnam in restavraciji – mimo kioskov s kupi časnikov in revij; mimo bifejev za hitri prigrizek in garderobe. Šele tu so velika vrata in za njimi svet, ki je videti še bolj podeželski kot postaja, brez velemestnega hruma in vrveža, brez stavb, ki bi oklepale kolodvorsko poslopje bodisi kot valobran pred prometom ali kot zatočišče potnikom, ki jih iz ure v uro naplavlja železnica. Blizu je le poštna stavba, še bliže mali prometni urad, v katerega stopim in mi v njem vljudna gospa poišče hotel v središču mesta – v penzionu Zentral. Ko jo povprašam za pot do njega, mi svetuje

avtobus, ki da ustavlja tik pred uradom, a se potlej zunaj odločim drugače: peš v smeri puščice, ki kaže v center.

Darmstadt ni velemesto; hiše so nizke, a vse je menda tipično nemško, čisto in urejeno. V strogem središču je rezervirana cona za pešce, ki daje vtis miru, čeprav se od ljudi delata dren in živžav. Zentral je stisnjen med trinadstropni stavbi s trgovinami, v prvem nadstropju pa že na vratih čaka debela ženska in me vljudno vpiše v zajetno knjigo za goste. Ko ji potlej povem, kar me vpraša, je moj potni list niti ne zanima – v zvezek zapiše le Ljubljana. In že sem v sobi, kjer naglo odložim prtljago in jo potlej uberem nazaj na kolodvor, kjer ugotovim, da me daje stiska s časom: je že nekaj čez poldne, jaz pa naj bi bil ob 15. pri Härtlingu v Möhringen-Walldorfu pri Frankfurtu! K sreči hitro naletim na lokalca v Frankfurt, a stiska s časom mi kljub temu ne da miru; malce živčno sem med vožnjo preletaval vozne rede nad okni kupeja, v istem razpoloženju v Frankfurtu kupil vozovnico za Möhringen-Walldorf in se z nič kaj spremenjeno napetostjo spravil na vlak. A vožnja ni bila ležerna; kar naprej me je bodel čas, nisem se oziral niti po potnikih in le kdaj pa kdaj sem zaznal, da smo med nebotičniki hessenske prestolnice, potem dirjamo skozi pokrajino in gozd – vse postaje do Möhringena pa so sama prijazna vaška poslopja.

Ko v Möhringenu izstopim, sem mahoma sam: gruča šolarjev, ki je stopala iz vagonov, se je razbežala. Do 15. je še dobre tričetrt ure ... Naenkrat se mi zazdi, da bo zadostovalo.

A kakšno razočaranje! Ko pogledam na veliki zemljevid, ki visi na steni železniške hiše, ugotovim, da ulica s Härtlingovim naslovom ni v Möhringenu, ampak v Walldorfu, vasi, ki se na karti sicer drži Möhringena, ampak ni Möhringen; zemljevid kaže, da Möhringen-Walldorf ni eno samo naselje, kot sem predvideval, ampak ga sestavlja dvoje vasi, ki ju povezuje dolga cesta. Pomislil sem na taksi, toda na postaji zunaj nje nisem opazil žive duše. Bom v Walldorf moral peš? Ampak do tja je tri ali štiri kilometre! Časa je zdaj še okoli trideset minut ...

V zoprnem razpoloženju me je obšlo, da je med vožnjo iz Darmstadta v Frankfurt rahlo deževalo; ko sem zdaj stopil na cesto pred kolodvorom, je dež moral ravno ponehati in oblaki so se trgali. Bi zato pot do Härtlinga bila sprehod, med katerim bi lahko opazoval okolico? Nepričakovano upanje me je kar pognalo v korak. A čim globlje sem prihajal v Möhringen, tem bolj sem se čudil: nikjer, ne na pločniku ne na vrtovih ali pred gostilnami ni bilo človeka. So vsi po uradih, trgovinah, tovarnah, šolah, delavnicah? Möhringen – naselje duhov? Ne, ne, bržčas tipična moderna nemška vas, pred časom bi ji morda rekli naselje vrtičkarjev: hiše z ohišjem, kjer so cvetele prve pomladanske rože, popje na okrasnih drevesih pa se je ravno odpiralo. Večidel enonadstropne stavbe so bile sveže ali nove, z betonskimi ali žičnatimi ograjami, ki so oklepale vrt z domom, kot da bi ga branile pred ulico in mu obenem bile v kras. Idiličnega miru ni mogel zmotiti niti redek avto, ki se je počasi peljal v to ali nasprotno smer.

Šele po nekaj minutah hoje se mi je pred oči nepričakovano postavila ženska, stopivša predme z bližnjega vrta. Hlastno sem izrabil priložnost in vprašal, kako daleč je do Walldorfa? – Rekla je: »Štiri kilometre.« Vprašal sem, ali je torej na voljo kak avtobus, odvrnila je, da – potem ko je pogledala na ročno uro »čez tričetrt ure«. – »Ali peš ni mogoče do Walldorfa?« sem vprašal. – »O pač, toda zaviti morate z glavne ceste in presekat tisti ovinek ter se podati naprej po pešpoti,« je rekla. In pokazala je ovinek in kazala imaginarno pešpot. Jemalo mi je dih – saj to pomeni, da bom k Härtlingu zamudil! Dal sem si še enkrat pokazati »pešpot« in se nato zagnal naprej, toda ko sem prišel do ovinka, na katerem se je naredilo križišče cest, končalo pa se je tudi naselje Mohringen, ni bilo nikjer »pešpoti«, s katero bi »presekal« razdaljo do Walldorfa. Ali pa sem jo že zgrešil! V časovni stiski, ki se mi je dozdevala čedalje dramatičnejša, sem se odločil za hojo po glavni cesti; ker se je obnjo po nekaj deset metrih priložila kolesarska steza, sem stopil nanjo; mahoma kot da sem bil na deželi. Toda v prvem hipu Walldorfa, ki naj bi bil nekje pred mano, nisem videl; vse do obzorja so segala polja in drevje. Šele potem sem daleč spredaj zagledal kakor v zelenečo krošnjo zavito streho in spreletelo me je: to je Walldorf!

Zakoračil sem hitreje. Naproti mi je po cesti vozila reka avtomobilov. Včasih je izpod koles brzignila deževnica in pogosto sem se ji umikal na zorano njivo. Hodil sem čedalje hitreje, a tista prva hiša, ovita v krošnjo in zagledana pred nekaj minutami, se ni hotela približati niti za ped. Ko sta se na levi, izza bližnjega gozdiča, nenadoma grmeče vzpela v oblake dva aviona, skoraj eden tik za drugim, sem se spomnil, da je blizu frankfurtsko letališče, ki ima zvezo s Petrom Härtlingom. Peter Härtling je bil med domačini, ki so že pred leti ostro demonstrirali zoper podaljšanje oziroma gradnjo nove vzletne steze. Dosegli niso ničesar. Toda udeležba na demonstracijah je Härtlingu povečala ugled. Sicer pa je Härtling demonstriral tudi proti nameščanju pershingov v Mutlangnu – prav tako brez uspeha.

Torej sta letali vzleteli s piste, ki se – če se lahko reče – pne čez pleča demonstrantov? A komaj sta izginili v oblakih, sta zagrmeli novi – in po krajšem presledku še druga – in pozneje nova ... Hipoma sem razumel ogorčenje protestnikov. Spešil sem, toda kot zakleto se razdalja do Walldorfa na videz sploh ni zmanjšala. Avtomobili so v enaki gostoti bzikali mimo, škropili mlakuže na pot in od umikanja na razmehčano polje so mi čevlji postajali blatni, da sem jih nekajkrat obrisal v bližnji šop trave. Domislil sem se, da po dolgem času spet stopam po pravi nemški zemlji, in obšla me je majhna vznemirjenost, čeprav sem se hitro zavedel nepomembnosti domisleka ... Pot, na kateri ni bilo kolesarja, bi rekel, niti za vzorec, pač ni bila drugačna, kot so podobne kje drugje; da bi se prepričal, da je res tako, sem si začel natančneje ogledovati pot in njive, celo drevesa, ki so bila še daleč, in oblake nad vsem: nič izjemnega. In Walldorf je bil videti še vedno daleč; kot da bi se medtem, ko sem pozornost odvrčal od cilja, tudi cilj odvrčal od mene.

Kasneje sem zadihan in poten le prispešil do hiše, katere streho sem poprej videl zakrito s komaj zelenečimi krošnjami. A za njo je cesta zavijala v levo, in do naselja, ki naj bi bilo Walldorf, je znova bilo še daleč. Kaj se je zarotilo proti meni? Zajemala me je živčnost, a k sreči se je steza, po kateri sem korakal, kmalu razširila in ni se mi bilo treba več umikati pred deževnico na polje. Nenadoma je spet začelo rositi, iz torbice sem izvlekel dežnik in ga odprl. Moral sem upočasniti korak, še zlasti, ko me je kot dokončna obšla misel, »da bom zamudil«: ko sem pogledal na uro, sem videl, da bi točno čez dve minuti moral pozvoniti pri Härtlingovih vratih.

Šele čez četrto uro sem dosegel naselje, ki je k sreči res bilo Walldorf. Pri prvi stavbi, avtomobilski delavnici, je stal moški, ki sem ga vprašal, kje je Finkenweg. Rekel je, da ne ve, in se obrnil od mene. Na bližnjem križišču sem na pamet zavil na levo. Opazil sem, da so hiše podobne kot v Möhringenu, le da je bilo med njimi še več drevja. Pred gostilno, ki sem se ji potem približal, sta si mlada človeka dajala opravka z motorjem. Pristopil sem in ju povprašal za Finkenweg, a tudi onadva sta kratko rekla, da ne vesta. In na slepo sem zavil v stransko ulico in po nekaj korakih zagledal človeka, ki mi je prihajal naproti. Ustavil sem ga in vprašal, kje je Finkenweg. Tudi on je rekel, da ne ve. Toda ko se je skoraj že obrnil od mene, si je očitno premislil in pristavil: »Veste, ampak ne more biti daleč. Iti morate tu nekje, kjer je vse zaraščeno in so ulice poimenovali po pticah – kosih, ščinkavcih, liščkih in ne vem še po kakšnih rožah ...« Naglo sem se zahvalil in stopil v uličico, ki je imela ime po kosu. Pohitel do prvega križišča in upal, da bo kje blizu uličica s ščinkavcem. Tam je bilo namreč drevje še gostejše, med njimi so se belo svetlikale hiše, odmaknjene od pločnika in razveznjene nizko k zemlji; izmed vejevja je bilo slišati vreščече glasove drobnih ptičev, spodaj, v mladi travi pa so se pisano odpirale spomladanske cvetlice. Po minuti ali dveh sem prišel do garaže, pred katero je moški srednjih let pral avto. Vprašal sem, kje je Finkenweg. Hladno je rekel, da ne ve. In že sem bil pri naslednjem, zelo bližnjem križišču, upajoč, da bo iz nje peljala uličica, ki jo iščem. Upal sem plaho, da razočaranje v primeru zgreška ne bi bilo preveliko. Toda zdaj sem imel srečo! Kakor hitro sem stopil na enega od ozkih pločnikov ob cesti, je na tablici, pritrjeni na železni palici, pisalo Finkenweg. Številka 1, ki jo je imela Härtlingova hiša, je torej nekje v tej črti, bodisi na koncu ali začetku ulice ... Zdelo se mi je, da sem znova dihal, kajti bilo mi je, kot da poprej tega nisem več počel, in potem ko sem prispel do prve hiše, je bilo vse res: hiša s številko 1 je stala pred mano, njen vrt se je po ne vem kakšni logiki raztezal do garaže, pred katero sem poprej vprašal moškega za Finkenweg. Ko sem pozvonil, je odprlo mlado dekle, in ko sem povedal, kdo in kaj sem in da sem zamudil 20 minut, se je za njo že pojavil Peter Härtling: visok, z očali, napol sivih las, oblečen v rjav puli in rjave ohlapne hlače, mi ponujal roko in rekel »dobrodošli«. Med mojim opravičevanjem zaradi zamude se je razumevajoče smejal, rekel, naj plašč odložim v predsobi ter stopim v dnevno. Odložil sem plašč in dežnik. Härtling je govoril o slabem vremenu in vpraševal po

moji poti. Bila sva že v dnevni, kjer me je posadil v naslonjač za veliko mizo. Ko sem mu pravil, kako sem koračil iz Möhringena, in dejal, da očitno niti njegov sosed »pred tistole garažo« – z roko sem pokazal v približno smer garaže – ni vedel, kje je Finkenweg, se je glasno zasmel:

»Ja, ja! Tako je pri nas, veste,« je rekel na koncu smeha, s kakršnim se je nato še nekajkrat oglasil, »mi se tukaj z nikomer ne poznamo in ne govorimo ...«

Bil sem še ves upehan, v glavi mi je motno šumelo in ni nehalo še pozneje, ves čas najinega besedovanja: svoj glas sem slišal, kot da prihaja od daleč in mi komaj trese sluh.

Pozneje je dekle, ki mi je odprla, prinesla kavo in skodelici. Iz svoje torbe sem potegnil pollitrsko steklenico slivovke in jo – misleč na svoj absurdni sklep pri Benderju – izročil Härtlingu. Zasmel se je in rekel »ampak to je pa zelo ljubeznivo ...« Obracal je steklenico in si jo ogledoval, »zelo ljubeznivo,« je ponovil in potem sva si začela natakati kavo. Ne, tudi on še ni bil v Ljubljani, je rekel med tisto začetno konverzacijo, ko sem, še vedno misleč na Benderja, vprašal, ali pozna kaj deželo, iz katere prihajam. Ker ni pokazal velikega zanimanja, sem ga raje vpraševal po Nemčiji, združitvi in pisateljih, pozneje – že v kolesnici mojega »intervjuja« – o njegovih knjigah, njegovem angažmaju v mirovnem gibanju, »kulturni družbi«; a potem mi je nepričakovano bilo, da vsi njegovi odgovori niso tako lucidni, kot sem pričakoval; Härtling vendar sodi k zelo vidnim nemškimi piscem, kar potrjuje okoliščina, da je leta 1984 na frankfurtski univerzi ves zimski semester predaval o svoji poetiki, pa dejstvo, da je lani izšla knjiga intervjujev z njim, po njem se imenuje mladinska nagrada in jo podeljujejo od leta 1987: niso tako lucidni, a seveda zelo intelektualni, profilirani, ostri – v toku raje levičarske kot nevtralne usmeritve. Torej mi je tudi zato nekoliko upadla želja po novih vprašanjih ... Videl sem, da se je nekoliko drugače kot Bender hudoval na napade, ki so jih bili deležni nekateri vidni vzhodnonemški pisci, na primer Stephan Hermlin, češ »mar ne uvidijo, da Hermlin to, kar je – je, in ne more biti drugačen. Ves čas, od mladih let naprej, je bil protinacist, zaradi česar je moral v eksil. Kot protinacist se je po vojni naselil v Vzhodnem Berlinu, kjer je bil pristaš realsocialističnega režima, včasih tudi malo kritičen. Tragično je, da ni videl dalje ... A zdaj se ga tako ni mogoče lotiti.« Je tako govoril tudi zato, ker se je Hermlin – tako kot on – rodil v Chemnitzu? Najbrž ne.

Peter Härtling: govori glasno in med govorjenjem mu lasje prilezejo na čelo, če le malo skloni glavo – tedaj se mu naredi tudi močan podbradek, ki se komaj skrije v ohlapni ovratnik pulija. Sedi sproščeno, tako da ima roke stegnjene na obe strani ali položene na naslonjalo usnjenega naslanjača, noge včasih prekriža, včasih iztegne, včasih se zasmije z visokim, glasnim smehom. Dnevna soba: ob vsem zidu nasproti okna, ki pa ni okno, ampak kot pri Benderju steklena stena, onkraj katere se začenja vrt, je odprta omara s knjigami in ploščami; desno od nje, ob steni pri vhodnih vratih, televizor na stojalu; nasproti televizorja iz dnevne sobe vodijo vrata v manjšo sobo, najbrž

njegov kabinet; skozi odprta vrata sem videl mizo s pisalnim strojem, nad katerim je visela žarnica, v ozadju pa je bila v vlogi kulise še ena knjižna omara, prav tako polna knjig. Če pa sem na hitro pogledal skozi veliko okno, se je v pogled nastavila ozelenela površina zemlje z drevesi, skoraj tik zidu pa se je motno svetil majhen kvadratast ribnik. In imel sem občutek, da je nivo zemlje višje kot nivo tal v sobi, v kateri sva bila, zaradi česar se je zdelo, da vrt prihaja k nama. In spomnil sem se, da do praga pri vhodu ni bilo stopnic in sem v hišo stopil naravno: med zunanjim svetom in stanovanjem ni razlike ... Ja, vedno bolj se mi je dozdevalo, da narava prihaja v sobo, da bi jo prijateljsko

napolnila ali napojila – da bi hvaležno poplačala mirovniku to, za kar se bori: za čisto okolje in da bi bil zemlji čim bliže ...

Glede možnosti, da bi iz sedanje »družbe v izobilju« kdaj prišli v »kulturno družbo«, se je spet glasno zasmel in kaj takega zavrnil, zlasti še, da bi tedaj ljudje več ustvarjali. Po njegovem »se ustvarja zaradi stiske, ne iz brezdelja in potrošniškega prostega časa«. Kar pa je zadevalo združeno Nemčijo, je predvidel velike socialne nemire – in neko novo kvaliteto razvoja videl le v evropskem združevanju, če bo upoštevalo tudi manjše narode in poudarjalo regionalizem.

Nazadnje me je obšlo zadovoljstvo, da sem izčrpal zalogo vprašanj; kaj piše zdaj? sem še rekel.

Dejal je, da je končal knjigo za otroke, piše pa obsežen roman o Schubertu. »To je veliko podjetje,« je rekel, »pišem ga že leto in pol, a še ne morem reči, kdaj ga bom končal. Tekst mi je kar narasel ... Pišem o Schubertu, proti njemu, z njim!« je rekel, pri čemer se je vnovič na glas zasmel.

Ob koncu me je vprašal, katero svojih knjig mi lahko podari. Ko sem vprašal, ali lahko izbiram, je radovoljno pritrdil. Odločil sem se za roman o Hölderlinu. Vstal je in ga prinesel iz sosednje sobe, vpisal vanj posvetilo in potem sva se poslavljala. Rekel je, da ga je veselilo, pri čemer je bil videti iskreno vesel. Roko mi je zadržal v svoji dlje časa, kot bi pričakoval. Ko sem že hodil, je naročil, naj pozdravim Gabrielo Wohmann, h kateri nameravam jutri. Zunaj, kamor me je odvedel, se je ponudil, da me pospremi na kolodvor. Ko sem ponudbo zavrnil, je natančno opisal pot, po kateri naj grem.

Spet je rahlo rosilo. To mi je bilo nenadoma všeč; vse okoli se je igrivo vlažno svetlikalo, stopal sem po čistem, gladkem asfaltu, nekakšno nevidno breme mi je padlo z ramen. Ura je bila 16.20, srečeval sem po enega ali dva hodca in zdelo se mi je, da je Walldorf oživel, se prebudil in pokazal nekaj svoje družabnosti. Na kolodvoru sem bil po petih minutah. Pod nastreškom je čakalo nekaj ljudi. Vlak je prispel po voznem redu; znova je bil lokalec, spravil sem se na prazni sedež in po četrto ure smo drveli čez Majno v Frankfurtu.

Znano je, da je Frankfurt mesto nebotičnikov kot nobeno drugo v Nemčiji. Ko se pelješ z vlakom, je to dovolj vpadljivo: blesteče stolpnice se, kakor hitro jih opaziš, premikajo, kot da bi jih v gibanje pognal skriti mojster orjaških lutk in jih obračal v tvoj pogled tudi, ko te voz odmika od njih. Nad njimi kraljuje 60-nadstropni nebotičnik ob sejmišču – v podobi svinčnika s konico proti nebu –, simbol pisave in knjige, ki prav tu vsako leto v podobi knjižnega sejma doživlja svoje največje proščenje. Toda nemara ni le simbol pisanja in knjige in največjega knjižnega sejma na svetu – morda je tudi simbol največjega nemškega pesnika, ki je rojen prav v Frankfurtu? So ga torej zgradili tudi zato, ker je tu doma Johann Wolfgang Goethe? Če je v tej domnevi kaj resnice, pisalni simbol pač sugerira, da je največji pesnik v tem mestu enkrat za vse čase največji pesnik: kar pomeni, da se ne more zgoditi, da bi bil kdo po njem še večji. Ja, se potlej tudi pravi, da je v literaturi rangiranje končano? Sicer pa je menda v vseh evropskih literaturah rangiranje zaključeno – in vsakdo, kdor bi

zanikal največjost »svojega« pesnika, bi zagrešil herezijo, zaradi katere bi ga rojaki izobčili.

Frankfurtski kolodvor je senzacija brez primere. A kakor v pravljici – ni večje preproščine kot v njegovem kaosu najti pot do vlaka, ki je namenjen v Darmstadt. Po petih minutah sem bil v vagonu, pripadajočem številki na vozovnici. A zdaj je bilo strašno: bil je eden tistih nabito polnih, ki te pelje na cilj vsega razočaranega, posajenega med telesa potnikov, ki so tuja in zoprna in se zdi, da te sovražijo: zakaj bi sicer bila tako predrzno blizu, tiho vdirajoč v tvoj intimni prostor? Sedel sem ob strani, tik prehoda, skrčen in otrpel, in nenadoma sem se spomnil, kako je bila nekoč nad avstrijskimi vlaki razsrojena Ingeborg Bachmann; njena Elisabeth v *Treh poteh k jezeru* ne more prenesti pogovora, ki mu mora biti priča, kadar se vozi z Dunaja v Celovec, zato se ji zdi mnogo prijetneje potovati med »Dakarjem in Parizom«, saj tam ne razume vsake besede vse »do njenega korena« – pa zato tudi ne zlorabe, ponarejenosti, »sleherne vulgarnosti« govornice, ki jo mora poslušati; tu, doma, je zato v dno duše ranjena. »Kje sploh še obstajajo ljudje, ki govorijo tako kot njen oče in njen brat« – si misli med vožnjo z avstrijskim medmestnim vlakom, na katerem bi si zaradi neznosnih besed rojakov »najraje natlačila ušesa z voskom, da ne bi bila tako užaljena, (kadar mora) biti po cele ure v vlaku v Avstriji«. – Tu skoraj nihče ni govoril, ali pa je to počel le šepetaje. So potlej navade v Nemčiji drugačne kot v Avstriji? Ali na nemških vlakih ne zlorablajo besed, niso vulgarni? Hm, na inter-cityju verjetno niso, po vsem videzu tudi ne v lokalcu, kjer se komaj slišita dva potovalca, vtem ko ju kompozicija vozi do doma. A neznosna bližina teles? Ko se nenadoma zazdi, da nisi več potnik, ampak nekakšen galjot, vkljenjen med sosede, in poten veslaš s pljuči, katerih naporno dihanje nese vagon naprej ... Kaj bi rekla k temu Ingeborg Bachmann?

Ko sem že hotel po zrak kam ven, nemara na most med dvema vagonoma, se je kupe na naslednji postaji začel prazniti. Potem je izstopalo čedalje več ljudi in do Darmstadta je bilo prostih mest že več kot polovica. V Darmstadtu pa so se do zadnjega zagnali na peron in z njega po stopnicah na visoko galerijo, ki vodi v avlo s prodajnimi okenci, ter iz nje pred kolodvorsko poslopje, kjer se začne, menda, periferija Darmstadta.

Še za dne sem bi v Zentralu.

*

V parku Rosenhöhe je naselje umetnikov, kjer živi Gabriele Wohmann. Darmstadt je, že sodeč po tradiciji, umetnosti naklonjeno mesto; tu je že v času jugendstila živela družba ustvarjalcev, ki je pustila za sabo vidne sledove – in zadaj za njeno kolonijo, v Rosenhöhe, so že po drugi vojni zgradili nizke stanovanjske hiše in jih dali v najem piscem, glasbenikom, likovnikom ... Med njimi je Gabriele Wohmann. Wohmannova sodi po uradni literarni klasifikaciji med najpomembnejše sodobne pisateljice v Nemčiji; bila je članica Skupine 47, zdaj je ob drugem tudi članica Nemške akademije za jezik in pesništvo (s

sedežem prav v Darmstadtu). Velja za najizrazitejšo avtorico kratkih zgodb, čeprav je napisala tudi vrsto daljših del, pa eseje, pesmi, radijske igre, TV-scenarije itd.

V poznem dopoldnevu, v katerem sem se odpravil k njej, je bilo v Rosenhöhe opojno; če sem pogledal gor, se je zdelo, da se je park z drevesi za vedno prižlel na nebo, pregrnjeno s trgajočimi se oblaki, svetloba pa je od njih radostno segala skozi krošnje do zelenečih tal, od koder so ptice sfrfotavale kvišku, sedale med brsteče popje in žgolele, kot da je okoli sleherne veje praznik. Na ozkih poteh ni bilo žive duše in iz bližnjih nizkih hiš ni bilo človeškega glasu.

Wohmannove ni bilo težko najti, čeprav je njeno stanovanje obdajal pas drevja; neke blizu glavne potke so bila vrtna vratca z napisom, ki sem ga iskal, in ko sem pozvonil, je prišla izza vogala črnolasa, drobna, v črno oblečena gospa, za katero sem takoj vedel: Gabriele Wohmann. Hotel sem povedati, čemu prihajam, a z malim nasmehom je urno dala vedeti, da to ni potrebno, kot je potlej tudi skoraj istočasno dejala, da ve, kdo sem in kaj hočem, češ iz *Inter Nationes* so jo že o vsem tem ... Vtem me je že povabila v hišo, kjer nama je prišel naproti starejši moški, ki mi ga je predstavila kot svojega moža. Srečanje je bilo kratko, moški je rekel le dober dan in dobrodošli, in ko sva končala rokovanje, se je gostiteljica napotila po hodniku naprej, da sem odspešil za njo, ne da bi moškemu rekel, kar se mi je iz vljudnosti še zdelo potrebno.

Obsedela sva v sobi, za katero se mi je prvi hip zdelo, da ni soba, ampak iz knjižnih omar oblikovan kabinet: menda ob vseh stenah knjige, zložene po policah tesno druga k drugi, dajale so le prostor vratom in oknu, skozi katerega, se je zdelo, nama je park pošiljal svojo luč. Sedela sva, toda ne še govorila; na mizo sem polagal magnetofon in mahoma mi je bilo, da sta se v molku, ki je nastal, nenadoma srečali dve pričakovanji: njeno, da povem še kar koli o ne vem čem, in moje da vpraša, kar koli o ne vem čem, morda o moji poti. Sporočil sem ji pozdrave Petra Härtlinga, a ni se močneje odzvala; potem je čez minuto rekla, kaj bi hotel popiti; ko sem se odločil za kavo, je odšla iz sobe in se kmalu vrnila za mizo, na kateri sem še brezzvezno naravnaval magnetofon. Vprašala je, ali bi ga najprej hotel preizkusiti, če snema, ko pa sem odvrnil, da je aparat v redu, je rekla, »kakšni včasih poskusno snemajo« – mislila je na novinarje.

Čutil sem, kako je ozračje kočljivo; najbrž vse knjige so bile obrnjene od naju in nama kazale hrbte, misli pa ne našle besed, ki bi bile pravšnje. Kadar koli sem uperil pogled vanjo, sem imel občutek, da ga je s svojim prestregla že hipec poprej, in potem se mi je zbudila misel, da čaka na vprašanja, ki bi se jih čim prej rada lotila. Njene okrogle, črne oči, v katerih je trepetal lesk vlažne svetlobe, so bile pozorne in nagajive hkrati: obšlo me je, da so težko obvladljive ... Toda kasneje je na vprašanja odgovarjala stvarno, brez kakšne pomenljive rezerve – ali kakšne male ironijice, ob kateri bi se oba muzala. Ko sem v zvezi s kratko prozo dejal, da mi je Peter Handke nekoč rekel, »da bi rad napisal tekst, ki ne bi obsegal več kot 20-30 strani, kar bi bila zanj tudi idealna dolžina pripovedi«, jo je bodisi omemba imena slavnega kolega ali njegovega stališča

morala zelo vznemiti, kajti vsa se je premaknila ter se hitro in ostro opredelila: odvrnila je, da – četudi gre za kratko obliko! – »na teh 20 straneh ni mogoče povedati in vanje stisniti vse, kar bi človek v svojem življenju rad povedal!«

Zajela me je misel, da ji nemara nisem zastavil vljudnega vprašanja, pohitel sem in rekel, da pa je vseeno »v kratko zgodbo nemara mogoče spraviti cel univerzum« (še preden sem končal stavek, je na to odvrnila, »če je res dobro napisana«), in kot da sem preslišal pripombo, za primer navedel njeno knjigo kratkih zgodb *Samota* (Einsamkeit), kjer je v »eni sami zgodbi srečati vsakdanjost, transcendenco, poezijo ... Kako se posreči vse to spraviti v res ozek pripovedni okvir?«

»Kako, je težko reči,« je rekla. »Morda je tu res sreča. Vsekakor se ne smeš izgubljeni v detajlih; to si lahko dovoliš pri pisanju romana, kjer si lahko privoščiš 'okoljenje'. Kadar pišem kratko zgodbo, pa je pred mano zmerom misel, da moram biti kratka, zato se silim, da bi namesto šestnajst napisala šest strani.«

Kako potem napiše stavek kratke zgodbe, je lahko še spontan?

»Pri meni gre vse spontano. Ničesar ne morem delati počasi. Ne v vsakdanjem življenju, pa tudi ne, če kaj pišem. Pisati je treba v eni potezi, in če sem dobro razpoložena, pišem zelo hitro.«

Nekaj časa sva se še zadrževala pri kratki zgodbi (baje tako zelo značilni za njeno pisanje), potem pa govorila o aktualni združitvi Nemčije. O »vračanju knjig« antikvariatom in avtorjem tudi nje nisem vprašal, Benderjeva informacija mi je še vedno zadoščala. Presenetilo pa me je, ko je v zvezi z združitvijo rekla, da je »v združevanju videla predvsem snov za satiro«; na to temo da je »napisala celo nekaj satir«, ker da ji »ni bila po volji evforija, ki je spremljala to dogajanje« v ZRN, toda snov za satiro je videla tudi v tedanji NDR, češ »štiri desetletja je tam življenje funkcioniralo, zdaj pa hočejo vsi biti mučenci! In skoraj poudarila je, kako so Nemci »nenavadni«: »Še prej smo v Nemčiji imeli nacizem, po njegovem zlomu pa nihče ni priznal, da je bil kdaj nacist – na skrivaj da so celo vsi bili proti, kar pa ne drži. To vem, ker sem tisti čas sama doživela. Ja, Nemci so nenavadni ... Taki so bili tudi med vojno v Zalivu, kar mi je prav tako dalo precej snovi. Čeprav je pri teh aktualizmih treba biti pozoren na to, da tekst ne vsebuje elementov, ki bi zastarali. Vendar se aktualizmom včasih sploh ni mogoče izogniti.«

Ko sem se približal temi, ki se mi je zdela blizu tisti, o kateri sem govoril že z Benderjem in Härtlingom (le da sem jo skušal formulirati malo drugače, recimo »kako vrednoti sedanjo kulturno sceno Nemčije«), je dejala le, da »je bila prej živahnejša ... Bili so časi, ko se je tudi od pisatelja zahtevalo, da je izpričal svojo politično relevanco, potem se je pojavila težnja k novi subjektivnosti. Po mojem pa bi bilo treba pisatelja pustiti pri miru, da bi pisal, kakor se mu zdi. Saj je zahteva po nekakšni novi senzibilnosti precej paradokсна, kajti človek je ali vedno senzibilen ali pa tak sploh ni ... Se pa nekateri avtorji spreminjajo,« je nenadoma rekla in spet navedla Handkeja, kot da se poprej ni

zadosti ogradila od njega: »Recimo Handke, ki ste ga omenili – prej je bil bolj pripoveden, zdaj je postal bolj filozofski, povsod hoče odkriti ali najti nekakšno srečo ali odrešitev ... Kar je meni nekaj zelo tujega. Po mojem je človek lahko tak pri osemdesetih. Človeško sožitje ne bo nikoli idealno, če pa bi že takšno postalo, ne bi bilo več snovi za pisanje,« je pribila.

Ne vem, zakaj mi je bilo neugodno; kajti videti je bila čedalje bolj nervozna, napeta, napadalna. Nisem prav zadel njene resnične teme? sem bil preveč ali premalo izzivalen? Vsekakor sem potlej od »sedanje kulturne scene« kmalu zavil k zadnjemu »vprašanju«, češ »z združitvijo je pri vas nastal ogromen knjižni trg, ali ni to vsaj načeloma koristno za knjige, za avtorja, pa tudi za intenzivnejše branje?« Dejala je – vsaj po videzu, ki se mi je storil – bolj sproščeno in mirno, pri čemer se mi je zdel blažji tudi lesk v njenih očeh: »Obstajajo knjige, ki bi jih mnogi radi imeli zaradi njihovega renomeja, pa tudi zaradi samega avtorja, in jih zato obvezno kupujejo, na primer za božična darila. Ali pa jih tudi berejo – ne vem. Mojih knjig se ne proda blazno veliko, mislim pa, da jih ljudje vendarle berejo. Toda samo od prodanih knjig ne moreš živeti, tega ni več ... Zahodni Nemci kupujejo predvsem potopise, vzhodni pa davčne priročnike – beletristika preživlja hude čase. Tako pravijo knjigotržci.«

Ko sem se ji potlej zahvalil za pogovor, je bila presenečena. Kratko se je odmaknila od mize in se zazrla vame z zelo odprtimi očmi, rekoč:

»Sva končala?« je vzkliknila. »To je bil zame najkrajši intervju!«

Tedaj je presečenje zajelo tudi mene, a nisem mogel drugače, kot da sem se zasmejal. In začel sem pojasnjevati svoj položaj: trije pogovori, ki naj bi izšli istočasno, omejen prostor v časopisu ... prikaz le izseka iz nemške literature ... Prikimavala je in odkimavala; njene črne oči, ja, obraz, ki kot da ga je zdaj, ob koncu pogovora, še izraziteje zajela črna obroba las: nema govorica oči in obraza mi je pošiljala sporočilo, po katerem se v njej postopoma pomirja vse tisto, kar je sestavljalo nenavadnost tega kratkega intervjuja. A svoje presenečenje sem skušal prikriti; odpiral sem zadnje požirke kave, ki jo je bil med najinim pomenkovanjem molče serviral mož, in potem vstal, govoreč o moji poti na jug in njenem času, ki ga bo gotovo potrebovala ... Tedaj je mahoma postala zelo prijazna in nenadoma mi je bilo, da sem ob sebi zagledal neko drugo žensko, zajela me je celo misel, da je nekoč, ko je bila mlada, morala biti nevsakdanje, ognjevito mikavna. Ko sva bila na hodniku, je zaklicala v prostor, iz katerega je ob prihodu stopil soprog:

»Gospod odhaja ...!« In hip zatem je možki stopil k nama, bil malce nasmeh-njen in me gledal. Odprl sem torbico in vzel iz nje buteljko haložana ter mu jo podal: »Za pokušino ob vajinem kosilu ali večerji ...,« sem rekel. Seveda se mi je moj dar zdel smešen, a načrtoval sem ga že doma ... Oba sta malodane ostrmela in potem rekla, kot menda v takih primerih drugače ni mogoče: da se zahvaljujeta (to je najprej rekel možki) in da je to »docela nepričakovano ...« Ogleđovanje buteljke se je nato nadaljevalo v njunih obojnih rokah. Izrabil sem dobro razpoloženje in se – moleč desnico enemu in drugemu poslovil. Zdelo se mi je, da

sta ob tem bila neodločna, kot da bi bila v mali zadregi – kot da bi hotela reči, naj ostanem, da najdeta še kakšno besedo v zvezi s steklenico, če me že ne bi kazalo še malce zadržati. Ali pa je bil to le moj vtis, ki mu nisem vedel izvora?

Preden sem stopil čez prag, sem se še enkrat ozrl in Gabrieli Wohmann rekel »na svidenje«. Še enkrat sem videl njeno črno, drobno postavo in ustnice, ki kot da so se razmaknile: z izrazom, podobnim nasmehu, je odgovorila z enakim: »Na svidenje! Srečno pot!«

V parku sem globoko zajel zrak in na vsej poti proti naselju jugendstilovih umetnikov se mi je čedalje bolj zdelo, da sem prost in svoboden, kot na tem potovanju še nisem bil: moje »poslanstvo« se je končalo ... Toda še potem, kasneje, ko sem opoldne že korakal iz hotela proti središču Darmstadta in odhajal na kolodvor, mi ni šla iz glave Gabriele Wohmann. Seveda je nisem vprašal vsega; niti ne tistega, kar se mi je med nedavnim prebiranjem njenih tekstov zdelo najbolj nenavadno. Ja, prav tega ne! Spomnil sem se pesmi, ki ji sicer nisem več vedel naslova, toda vsebina je bila pretresljiva: riše podobo mladih zaljubljenecv, ki se poljubljata na poti iz šole, toda izpovedovalec ni bodisi dekle ali fant, o katerih je beseda, ampak »lirski jaz«, ki ju opazuje iz distance, zavedajoč se, kako nepreklicno je sam in drugačen, neskončno otožen ob misli, da sta zaljubljenca podoba v nekem drugem času, v katerega ne more več ... Bil sem že na postajni galeriji, s katere se je odpiral pogled navzdol, na ploščad, na kateri so se ustavljali vlaki, in spreletelo me je, da je bila to bolečina Gabriele Wohmann: občutek ženske, ki se stara in se ljubezni lahko približa le prek ogledala tuje podobe. In spreletelo me je, da je imela to podobo v sebi tudi med najinim pogovorom – morda je iz nje prihajalo tudi nekaj tistega nemirnega leska, ki je blestel v črnih očeh. Zakaj je nisem vprašal o tej podobi? Ne, to ni bilo mogoče. Mar ta podoba ne pripada samo njej? Toda čim dalj in čim globlje v vprašanje sem hotel, tem bolj sem bil v dilemi. Ampak – saj nisem našel besed, načina, s katerim bi prišel do takšnega vprašanja! Seveda sem vedel za tiste tako imenovane drzne in vztrajne, policijsko vsiljive izpraševalce, ki so uživali v brskanju, ja, vlamljanju v zasebnost, in to tisto najbolj prikrivano in varovano. Toda ob tem me je zmerom zajemal dvom: je v njej nedostopna skrivnost res tako velika, da je nadvse pomembna za javnost? Niso na tistem »dnu« največkrat stvari, bodisi nedozorele ali obrobne, ki zlasti v ustvarjalnosti ne predstavljajo še nič? To je ena stran; druga je skoraj tragična in predstavlja mejo, ki ločuje področje komunikabilnega od področja molka, pomika pa se čedalje bolj v prid molku in na škodo govorljivega. K tej domnevi me ni nagibala le izkušnja z nemškimi vlaki; navsezadnje, v zvezi z molkom na njih bi lahko še in še navajal Bachmannovo, ali cinično rekel, da ljudje na njih molčijo, ker so se doma ravno dovolj nakregali in zdaj utrujeni uživajo tišino; ampak ne, dajala me je predvsem izkušnja z vseprisotno, neobvladljivo govorico stvari in blaga, ki razkraja besede in maši usta, a nič manj izkušnja s prazno govorico medijev, silaško Panbesedo, ki je zajela svet in ga prisilila, da blebetajo o sebi skoraj vse njene žive in nežive prvine. Se ji

kdo sploh lahko upre? Podobno kot Bachmannova se človek – užaljen zaradi nje – raje umika v molk, edino mesto, kjer varuje resničnost pred izdajo od vseprisotnega čveka. Tako resnične besede izginjajo in umirajo; vse bolj postajamo molčalci in mutci. Kot da so se v usta naselili mediji, jezik pa je ohromel.

V zavest se mi je vrnila anekdota o Müllerjevem slepcu, ki si k vidu »pomaga« s psom: sredi veleblagovnice, v katero pride, ga prime za rep in ga vihti okoli sebe, na prodajalkino vprašanje pa, kaj dela, odvrne: »Ogledujem si veleblagovnico!« – Ah, srečni slepec! Kajti kako naj si do besede pomaga mutec? S čim, ali s kom? V primerih moje zagate z molkom mi je vedno bilo, da bi malodane blasfemično vzkliknil: blagor slepcem, gorje mutcem!

Vlaki so vozili k spodnjemu delu galerije, s katere so bili videti kot orjaške živali, ki so prihajale k jaslim, napolnjenim z gnečo potnikov.

Počasi sem se spustil po stopnicah na peron.

